

Forebygging av tortur ved frihetsberøvelse

Nora Sveaass

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

Sveaass er tidligere medlem av FNs torturkomité og FNs underkomité for forebygging av tortur.

Nora Sveaass beskriver FNs overvåkningsorgan – som var tema i boken *Tackling Torture* som hun anmeldte i 2025 – og hvordan Norge følger opp arbeidet nasjonalt.

Nora Sveaass

Foto: Lise Lotte Monsen/ Psykologforeningen

I oktober 2025 anmeldte jeg *Tackling Torture* i *Torture Journal* (Sveaass, 2025), en bok skrevet av professor Malcolm Evans (Evans, 2023). Forfatteren var i mange år formann i FNs (Forente nasjoner) underkomité for forebygging av tortur, hvis viktigste mandat er å forebygge tortur og umenneskelig behandling overfor mennesker som er blitt fratatt sin frihet. Underkomiteen ble opprettet for å følge opp *Optional Protocol to the UN Convention Against Torture* (OPCAT) – tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon, som omhandler forebygging av tortur ved frihetsberøvelse spesifikt. I boken beskriver Evans mye av underkomiteens funksjon som overvåkningsorgan. I det følgende vil jeg kort beskrive bakgrunnen for underkomiteens arbeid og i særdeleshet hvordan Norge da også følger opp OPCAT nasjonalt gjennom Sivilombudets forebyggende enhet. Et sentralt poeng er også å vise til den rollen som psykologer kan spille i dette forebyggingsarbeidet (Stang & Sveaass, 2025).

FNs torturkonvensjon

Det absolutte forbudet mot tortur er universelt, men klarest uttrykt i FNs torturkonvensjon (TK). Det å ratifisere en menneskerettighetskonvensjon betyr at den blir bindende for den aktuelle stat, og at forpliktelsene som ligger i den enkelte konvensjon, må følges opp. I dag har 175 land ratifisert FNs torturkonvensjon. Norge ratifiserte konvensjonen i 1986.

I tillegg til å respektere det absolutte forbudet mot tortur forplikter stater seg til å tilpasse sin nasjonale straffelov til konvensjonens bestemmelser. Det vil si å definere tortur i tråd med

konvensjonen og ha en strafferamme som står i forhold til alvorlighetsgraden av forbrytelsen. Likeledes forplikter stater seg til å undervise om konvensjonen til relevante faggrupper og sikre at mennesker utsatt for tortur og umenneskelig behandling får oppfylt sin rett til erstatning og rehabilitering. Sist, men ikke minst – og det som i denne sammenhengen er særlig interessant – er staters plikt til å forhindre og forebygge tortur. Det betyr at den enkelte stat, både i lovverket og i praksis, skal sørge for at mennesker beskyttes mot ulike former for tortur og umenneskelig behandling.

Overvåkningsorgan ved frihetsberøvelse

Mennesker kan selvsagt være utsatt for grov vold, umenneskelig behandling og tortur i mange sammenhenger, men risikoen anses å være størst i forbindelse med frihetsberøvelse. Mennesker fratras sin frihet når de sitter i fengsel, befinner seg i politiets varetekt, er innlagt på sykehus på tvangsbestemmelser, befinner seg i lukkede asylmottak eller i institusjoner med begrenset eller ingen rett til å forlate stedet. I mange år ble det arbeidet for å utvikle og vedta en protokoll eller konvensjon innen FN-systemet som gjorde det mulig å sende uavhengige eksperter inn i de lukkede institusjonene. Mandatet skulle være å beskrive forholdene og bidra til at tortur og umenneskelig behandling forebygges eller stanses.

En tilsvarende mekanisme eller komité, utnevnt av Europarådet, er Den europeiske komité for forebygging av tortur (CPT). CPT har vært i aktivitet og besøkt institusjoner i alle land i Europa, siden 1989, som ledd i oppfølging av Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. Men komiteens mandat er begrenset til land som er medlem av Europarådet. Det ble derfor lagt ned en stor innsats, ikke minst fra ulike frivillige organisasjoner, med sikte på å opprette en liknende mekanisme, men med et globalt mandat. Dette førte til at den såkalte tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon ble vedtatt i 2002, og iverksatt i 2006. Tilleggsprotokollen, *The Optional Protocol to the UN Convention Against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (OPCAT), fikk status tilsvarende de øvrige menneskerettighetskonvensjonene, med eget overvåkningsorgan. Slike organer som er knyttet til de enkelte konvensjonenes bestemmelser, kalles gjerne traktatorganer eller FN-komitéer.

Komiteen som følger opp tilleggsprotokollen OPCAT, heter *FNs underkomité for forebygging av tortur*. Den består av 25 medlemmer valgt fra ulike land i verden, men bare fra land som har tilsluttet seg protokollen. I tillegg til å besøke fengsler og liknende er en viktig del av komiteens arbeid å samarbeide med nasjonale forebyggende mekanismer. OPCAT krever nemlig at ethvert land som ratifiserer protokollen, må etablere en egen nasjonal komité eller mekanisme, de såkalte *National Preventive Mechanisms* (NPM), som på uavhengig basis regelmessig besøker alle steder der mennesker fratatt sin frihet befinner seg. I Norge er dette arbeidet organisert under Sivilombudets forebyggende enhet.

Norges ratifisering av OPCAT

Norge ratifiserte OPCAT i 2013, og allerede året etter var det besluttet at den nasjonale mekanismen som protokollen krever, skulle legges til Sivilombudet som en egen enhet. Den fikk navnet *Torturforebyggende enhet* (Sivilombudet, u.å.).

Forebyggingsenheten foretar regelmessige besøk til steder der mennesker er frihetsberøvet. Både offentlige og private institusjoner i hele landet kan besøkes. Det kan være fengsler, politiarrester, psykisk helseverninstitusjoner, barnevernsinstitusjoner og utlendingsinternat. I de senere år er også

sykehjem blitt besøkt av forebyggende enhet. Det er også rom for å besøke midlertidige steder for frihetsberøvelse, som for eksempel transport med bil eller fly, et avhørsventerom eller legevakten. Besøkene som gjennomføres kan være planlagte eller komme uten forhåndsvarsel. I forbindelse med slike besøk skal medlemmene i de nasjonale mekanismene snakke både med de frihetsberøvede selv, de ansatte ved institusjonene og pårørende, hvis mulig. Og dette skal skje i fortrolige former. Det betyr at de ansatte ved institusjonen ikke skal være til stede eller bevitne samtaler mellom de personene som holdes der, og medlemmer av komiteen eller enheten som besøker.

De nasjonale mekanismene består av fagfolk fra forskjellige fagområder, inkludert psykologer. Ved den norske enheten har det vært psykologer tilsluttet helt fra første dag av virksomheten. Det er klart at psykologfaglig bakgrunn, gjerne med klinisk erfaring, er en stor styrke i et arbeid der målet er å få kontakt med innsatte eller pasienter i løpet av relativt korte besøk, og etablere tilstrekkelig tillit til at de frihetsberøvede forteller om hvordan livet er i de situasjonene de befinner seg i. Denne typen informasjon er helt avgjørende for å kunne vurdere levetilstandene ved de ulike institusjonene og staters overholdelse av torturforbudet.

Med utgangspunkt i besøkene skrives det grundige rapporter fra besøkene som beskriver både positive og problematiske sider ved de ulike institusjonene. Rapportene rommer klare anbefalinger vedrørende forhold som må endres for å forhindre at de innsatte eller pasientene utsettes for menneskerettighetsbrudd, i særdeleshet tortur eller umenneskelig behandling. Rapportene offentliggjøres og vil dermed bidra til å gi bedre innsyn i forholdene på steder hvor mennesker er fratatt friheten.

Det er viktig å understreke at OPCATs mandat gir de nasjonale mekanismene vide fullmakter. Konkret betyr dette at i Norge har Sivilombudets forebyggende enhet adgang til alle steder der noen er fratatt friheten, og har full tilgang til alle former for opplysninger som kan være av betydning. Sivilombudet har også en ordning med oppfølging etter besøk slik at enheten selv kan vurdere, ved neste besøk, om anbefalinger er tatt til følge.

Som nevnt over har også psykologer en viktig rolle i det forebyggende arbeidet. Psykologer deltar i besøkene og er aktive når personer skal intervjues, enten det er de frihetsberøvede selv, ansatte eller pårørende, og når rapporter med anbefalinger skal skrives. Det å få øye på nedbrytende forhold i en institusjon er ikke alltid like åpenbart. I slike sammenhenger vil psykologisk fagkunnskap kunne være veldig nyttig. Ved Sivilombudets forebyggende enhet har det hele tiden vært ansatt en eller to psykologer. I tillegg deltar psykologer i enhetens rådgivende utvalg.

Og til slutt: Boken som var utgangspunktet for denne teksten, beskriver disse forholdene utrolig presist og godt, men også – utrolig nok – med en god porsjon ironi og humor. Men boken er dypt alvorlig. Forfatteren, Malcolm Evans, er meget sterkt engasjert i dette viktige menneskerettighetsarbeidet, nemlig å på global basis bidra til å hindre at mennesker som er fratatt sin frihet, i tillegg utsettes for vold, ydmykelser, tortur og umenneskelig behandling. Jeg håper også bokenmeldelsen (Sveaass, 2025) kan stimulere til lesing av Malcolm Evans' bok.

Referanser

- Evans, M. (2023). *Tackling torture. Prevention in Practice*. Bristol University Press.
- Stang, E. G. & Sveaass, N. (2025). *Hva skal vi med menneskerettigheter? Betydningen av menneskerettigheter i helse- og sosialfaglig arbeid*. Gyldendal.
- Sivilombudet (u.a.). Torturforebygging. Hentet 6. november 2025. <https://www.sivilombudet.no/torturforebygging/>

Sveaass, N. (2025). "With licence to prevent": Reflections on Malcolm Evans' book on torture prevention. *Torture Journal*, 35(2–3), 212–218. <https://doi.org/10.7146/torture.v35i2.157239>

